

[Μελέτες]

Οι Νεοελληνικές Διάλεκτοι

Κατωιταλικές Διάλεκτοι

Πετροπούλου, Χ. 2007. Προοπτικές γλωσσικής παραγωγής και αναπαραγωγής των ελληνικών της Καλαβρίας (Κάτω Ιταλία)

© Χ. Πετροπούλου & Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας

Περιεχόμενα

- ΕΔΑΦΙΚΟΣ ΚΑΘΟΡΙΣΜΟΣ
- Η ΥΠΟΧΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΥ
- ΤΟ ΓΚΡΕΚΟ: ΜΙΑ ΨΗΦΙΔΑ ΤΟΥ ΕΥΡΩΜΩΣΑΪΚΟΥ
- ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗΣ
  - α. Οικογένεια
  - β. Εκπαίδευση
  - γ. Κοινότητα
- ΑΝΤΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΟΣ
- Βιβλιογραφικές αναφορές

ΕΔΑΦΙΚΟΣ ΚΑΘΟΡΙΣΜΟΣ

Η σημερινή ελληνόφωνη περιοχή της Καλαβρίας (*Grecia calabrese*) αποτελείται από ένα μικρό πυρήνα ορεινών χωριών σε απόσταση πενήντα πέντε περίπου χιλιομέτρων από το αρχαίο Ρήγιο (σημερινό Reggio di Calabria). Τα χωριά αυτά είναι: *Γκαλλιτσιανό*, *Αμεντολέα* (Αμυγδαλέα), *Μπόβα* (Βούα), *Μπόβα Μαρίνα* (Γιαλό του Βούα), *Ροκαφόρτε ντελ Γκρέκο* (Βουνί), *Χωρίο ντι Ροκαφόρτε* (Χωρίο του Βουνίου), *Κοντοφούρι*, *Ρογούδι*, *Χωρίο ντι Ρογούδι* (Χωρίο του Ρηχουδίου). Όλες αυτές οι κοινότητες μιλούσαν το τοπικό ελληνικό ιδίωμα, (*γκρίκο* / *γκρέκο*) -μια προφορική διαλεκτική ποικιλία της ελληνικής γλώσσας- έως τις αρχές του αιώνα μας. Με το πέρασμα του χρόνου τα ελληνικά ακολούθησαν φθίνουσα πορεία, με αποτέλεσμα σήμερα να ομιλούνται μόνο από τους κατοίκους των χωριών Γκαλλιτσιανό και Ρογούδι. Λίγοι ηλικιωμένοι τη μιλούν ακόμη στη Βονά και ελάχιστοι στη Βονα Marina, καταγόμενοι κυρίως από το Ρογούδι. Αρκετούς ελληνόφωνους μπορεί να συναντήσει κανείς και στο Reggio di Calabria (Ρήγιο της Καλαβρίας), στην περιοχή S. Giorgio Extra, όπου έχουν εγκατασταθεί πολλές οικογένειες προερχόμενες από το Γκαλλιτσιανό και το Ρογούδι. Οι εγκαταστάσεις αυτές χρονολογούνται από τις αρχές του αιώνα, κυρίως όμως στη διάρκεια των δεκαετιών '50 και '60.

Τις τελευταίες δεκαετίες, έως και σήμερα, ο λιγοστός εναπομείνας πληθυσμός στα χωριά αυτά μετακινείται όλο και περισσότερο προς τις παραθαλάσσιες πόλεις και κωμοπόλεις (Κοντοφούρι Μαρίνα, Μέλιτο ντι Πόρτο Σάλβο κ.λπ.), με αποτέλεσμα να έχει πλέον διαμορφωθεί μία ζώνη διασποράς ελληνόφωνου στοιχείου κατά μήκος της ακτής από τη Μπόβα Μαρίνα μέχρι το Ρέτζιο ντι Καλάμπρια.

Οι ομιλητές των ελληνικών διαλέκτων στη Νότια Ιταλία είναι Ιταλοί υπήκοοι, έχουν ιταλική εθνική συνείδηση και είναι χριστιανοί καθολικοί στο θρήσκευμα, άρα δεν ταυτίζονται με τους Έλληνες. Είναι φορείς μιας ιδιαίτερης παράδοσης και ταυτότητας που τους διαφοροποιεί από τους υπόλοιπους Ιταλούς, χωρίς ωστόσο να έχουν αυτονομιστικές τάσεις (Προφίλη 1999).

Η ΥΠΟΧΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΥ

Οι φυσικές καταστροφές (πλημμύρες και κατολισθήσεις) με τις συνεπακόλουθες μετακινήσεις πληθυσμών από τα ορεινά προς τα πεδινά, καθώς και οι γενικότερες αλλαγές (κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές) των τελευταίων δεκαετιών συνέβαλαν στη σταδιακή υποχώρηση των ελληνικών. Στους λόγους αυτούς πρέπει να προστεθεί η γενικότερη υποχώρηση των διαλέκτων έναντι των εθνικών γλωσσών, καθώς και το έντονο αίσθημα κατωτερότητας που για χρόνια ολόκληρα ένιωθαν όσοι μιλούσαν τα ελληνικά, θεωρούμενα ως στίγμα κοινωνικής κατωτερότητας. Μπορούμε επιγραμματικά να περιγράψουμε την κατάσταση ως μια μεταβατική σχέση γλωσσικής ηγεμονίας, η οποία εξελίσσεται σταθερά υπέρ της επίσημης γλώσσας του κράτους, που είναι η ιταλική (Κατσογιάννου 1999).

Στις εναπομείνασες ελληνόφωνες κοινότητες, παράλληλα με τα ελληνικά, χρησιμοποιούνται τόσο τα ιταλικά όσο και η τοπική ρομανική διάλεκτος. Πρόκειται δηλαδή για τρίγλωσσες κοινότητες, όπου ιεραρχικά (σύμφωνα με το βαθμό χρήσης) υπερέχει η τοπική ρομανική διάλεκτος (dialetto, σύμφωνα με την τοπική ορολογία), ακολουθούν τα ιταλικά και, τελευταία, τα ελληνικά^[1], το γκρέκο, όπως αυτά ονομάζονται από τους ντόπιους πληθυσμούς.

Τα ιταλικά, που είναι και η επίσημη γλώσσα του κράτους, χρησιμοποιούνται στη διοίκηση και στην εκπαίδευση. Η τοπική ρομανική διάλεκτος, που αποτελεί τον επικρατέστερο κώδικα επικοινωνίας, χρησιμοποιείται στην καθημερινή επαφή, στους δημόσιους χώρους συνάντησης και στις εμπορικές συναλλαγές. Τα ελληνικά χρησιμοποιούνται από τους ηλικιωμένους τόσο στην οικογένεια όσο και στις μεταξύ τους συναναστροφές, καθώς και από νεότερα άτομα - μέλη πολιτιστικών συλλόγων.

Αξίζει να σημειωθεί ότι σε ειδικές περιστάσεις τα ελληνικά χρησιμοποιούνται και ως μυστικός κώδικας επικοινωνίας, τουλάχιστον στο χωριό Γκαλλιτσιανό, στο οποίο προσωπικά έχω πραγματοποιήσει μακρόχρονη επιτόπια έρευνα, κάτι που ισχύει και για τα υπόλοιπα χωριά. Στις τοπικές αγορές, ενώπιον των πλανόδιων πωλητών, σε περιπτώσεις διαφωνιών, σε διάφορες κοινωνικές εκδηλώσεις, όπως επισκέψεις σε ασθενείς που νοσηλεύονται σε νοσοκομεία, ευρισκόμενα όλα εκτός ελληνόφωνης περιοχής, αλλά και στους τόπους μετανάστευσης οι ελληνόφωνοι μιλούν ελληνικά όταν δεν θέλουν να γίνονται κατανοητοί από τον περίγυρο^[2]. Παλαιότερα, ακόμη και οι ελληνόφωνοι μαθητές στο σχολικό περιβάλλον χρησιμοποιούσαν τα ελληνικά, ώστε να μη γίνονται κατανοητοί από τους ιταλόφωνους συμμαθητές τους (Martino 1977).

ΤΟ ΓΚΡΕΚΟ: ΜΙΑ ΨΗΦΙΔΑ ΤΟΥ ΕΥΡΩΜΩΣΑΪΚΟΥ

Τα ελληνικά της Καλαβρίας και της Απουλίας δεν πρέπει να εξετάζονται ως μια μοναδική και «περίεργη» γλωσσική περίπτωση, η οποία επιβιώνει κάτω από αντίξοες συνθήκες, όπως συχνά ακούγεται, αλλά ως μια από τις ψηφίδες του Ευρωμωσαϊκού, δηλαδή της ευρωπαϊκής γλωσσικής πολυμορφίας. Τί σημαίνει αυτό; Ότι σε όλη σχεδόν την Ευρώπη υπάρχουν αυτόχθονες γλωσσικές «μειονοτικές» κοινότητες που μιλούν άλλες γλώσσες πέραν της επίσημης γλώσσας του κράτους στο οποίο ανήκουν. Όλες μαζί συναποτελούν τη μεγάλη κατηγορία των λιγότερο οιμιλούμενων (διαδεδομένων ή χρησιμοποιούμενων, περιφερειακών ή μειονοτικών) γλωσσών^[3] της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Όσον αφορά τη θέση των γλωσσών αυτών στην Ευρωπαϊκή Ένωση, έχει διαπιστωθεί ότι οι περισσότερες από αυτές είναι μη κρατικές και οικονομικά ανήκουν στην περιφέρεια σε μη προνομιακές θέσεις.

Σύμφωνα με επίσημες καταγραφές, στους κόλπους της Ένωσης, εκτός από τις επισήμως αναγνωρισμένες γλώσσες, υπάρχουν και άλλες, τουλάχιστον πενήντα που μιλούνται από μικρότερες ή μεγαλύτερες πληθυσμιακές ομάδες. Οι γλώσσες αυτές αφορούν μόνο τα 11 πρώτα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, πριν την ένταξη των νέων χωρών. Σήμερα, στη διευρυμένη πλεύση της Ευρωπαϊκής Ένωσης που τα μέλη-κράτη έχουν φθάσει τα 27 μπορεί κανείς να αναλογισθεί ότι ο πραγματικός αριθμός των γλωσσών αυτών είναι πολύ μεγαλύτερος. Μέχρι στιγμής, πάντως, δεν υπάρχει επίσημη καταγραφή των οιμιλούμενων στα νέα κράτη γλωσσών.

Οι πληθυσμιακές αυτές ομάδες αυτές διατήρησαν την ξεχωριστή γλωσσική τους ταυτότητα στη διάρκεια των αιώνων μέσω της προφορικής παράδοσης. Άρα, λοιπόν, η ευρωπαϊκή γλωσσική πολυμορφία αποτελεί μια πραγματικότητα, την οποία κανείς δεν μπορεί ν' αμφισβητήσει.

Στην Ιταλία, σύμφωνα με την επίσημη καταγραφή του Ευρωπαϊκού Γραφείου για τις Λιγότερο Διαδεδομένες Γλώσσες (EBLUL), εκτός από τους Ελληνόφωνους υπάρχουν οι εξής αυτόχθονες γλωσσικές ομάδες: αλβανόφωνοι, Καταλανοί, Κροάτες, γαλλόφωνοι, Γαλλο-προβηγκιανοί, Προβηγκιανοί, Φριουλάνοι, Λατίνοι, Σάρδοι, Σλοβένοι και Γερμανοί (*Contact Bulletin* 2-3 (1991): 8-11).

ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

Το βασικό πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι γλώσσες αυτές είναι το κατά πόσο είναι δυνατή η επιβίωσή τους σε μια Ενωμένη Ευρώπη. Διάφοροι παράγοντες, όπως είναι ο μικρός αριθμός ομιλητών για κάποιες από αυτές, οι προσπάθειες για υπερσυνοριακή, οικονομική, πολιτισμική και γλωσσική ενοποίηση, η καθημερινή επαφή με τις μεγάλες πλειονοτικές γλώσσες, η γλωσσική προσαρμογή σε μια ηλεκτρονικά προσανατολισμένη παγκοσμιοποίηση, συμβάλλουν στη σταδιακή, ίσως και ραγδαία σε ορισμένες περιπτώσεις, υποχώρηση των γλωσσών αυτών. (Για τους λόγους αυτούς βλ. Nelle, ὥ.π., 233.)

Εκτός όμως από αυτούς τους «εξωγενείς», θα μπορούσαμε να πούμε, παράγοντες, υπάρχουν και οι «ενδογενείς», που σχετίζονται άμεσα με την παραγωγή και αναπαραγωγή των ίδιων των γλωσσικών ομάδων. Για να μπορέσουμε λοιπόν να μιλήσουμε για τις προοπτικές επιβίωσης των γλωσσών αυτών, και ειδικότερα των ελληνικών της Καλαβρίας που αποτελεί και το θέμα αυτής της εισήγησης, θα πρέπει να εξετάσουμε, πάνω απ' όλα, τις προοπτικές παραγωγής και αναπαραγωγής της συγκεκριμένης γλωσσικής ομάδας.

Μια γλωσσική ομάδα αναπαράγεται όταν η γλώσσα που μιλάει μεταδίδεται από γενιά σε γενιά (γλωσσική αναπαραγωγή), παράγεται όταν η γλώσσα της εκμανθάνεται από άτομα των οποίων οι γονείς δεν τη μιλούν (γλωσσική παραγωγή), δεν αναπαράγεται όταν τα παιδιά δεν μιλούν τη γλώσσα που μιλούν οι γονείς τους (μη γλωσσική αναπαραγωγή. βλ. σχετικά *Ευρωμωσαϊκό* ὥ.π., 6-12). Οι έννοιες της γλωσσικής παραγωγής και αναπαραγωγής σχετίζονται με τρεις βασικούς παράγοντες: την οικογένεια, την εκπαίδευση και την κοινότητα. Οι παράγοντες αυτοί, με τη σειρά τους, εξαρτώνται τόσο από τη θέση της γλωσσικής ομάδας μέσα στην οικονομική τάξη πραγμάτων όσο και από το ρόλο που παίζει η τοπική οικονομία στη γενικότερη διαδικασία οικονομικής αναδιάρθρωσης που επηρεάζει ολόκληρη την Ευρώπη. Ας δούμε πιο αναλυτικά τους παράγοντες αυτούς σχετικά με τα ελληνικά της Καλαβρίας

α. Οικογένεια

'Όπως όλοι γνωρίζουμε, μεγάλο μέρος της μετάδοσης μιας γλώσσας από γενιά σε γενιά γίνεται μέσα από την οικογενειακή κοινωνικοποίηση. Στις ελληνόφωνες κοινότητες της Καλαβρίας αυτό ισχυει έως και τη δεκαετία του '70. Ειδικότερα, στο Γκαλλιτσιανό, που αποτελεί το πιο φτωχό και πιο απομονωμένο χωριό όλης της ελληνόφωνης περιοχής, η γλώσσα μεταδίδοταν στα πλαίσια της οικογένειας έως και τα μέσα της δεκαετίας του '80. Στη διάρκεια των πρώτων χρόνων της επιτόπιας έρευνας που πραγματοποίησα στο χωριό αυτό, διαπίστωσα, μέσω της συμμετοχικής παρατήρησης, ότι τα ελληνικά μεταδίδονταν από γενιά σε γενιά στα μέλη όλων των οικογενειών, αλλά ως μυστικός κώδικας επικοινωνίας,. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση πολλών νέων ατόμων (και των δύο φύλων), ηλικίας 10-15 ετών, τα οποία σε ερωτήσεις σχετικές με τη γνώση ή μη της γλώσσας απαντούσαν: «Στο σπίτι οι γονείς μιλούν ελληνικά όταν δεν θέλουν να καταλάβουμε αυτά που λένε. Όμως εμείς καταλαβαίνουμε κι όταν τους πούμε «καταλάβαμε», αυτοί δεν μας πιστεύουν...» (Πετροπούλου ὥ.π.).

Αξίζει όμως να υπογραμμισθούν και οι μαρτυρίες ηλικιωμένων ατόμων (87-88 ετών στη διάρκεια της

έρευνας), τα οποία τόνιζαν το γεγονός ότι όταν παιδιά οι γονείς τους τα απέτρεπαν από το να μιλούν ελληνικά («έναι μπρούτο το γκρέκο», έλεγαν χαρακτηριστικά), αφού αυτά λειτουργούσαν ως στίγμα κοινωνικής κατωτερότητας σε περιβάλλον ιταλόφωνο ή γενικότερα εκτός ελληνόφωνης περιοχής.

Πέρα από τις προφορικές μαρτυρίες που συγκέντρωσα στη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας, η κοινωνική αυτή πραγματικότητα τεκμηριώνεται και από ανέκδοτο αρχειακό υλικό που φυλάσσεται στα Κρατικά Αρχεία του Ρηγίου της Καλαβρίας, μέρος του οποίου έχω μελετήσει και δημοσιεύσει. Έτσι, λοιπόν, σε ένα έγγραφο με ημερομηνία 18 Δεκεμβρίου 1836, υπογεγραμμένο από τον Δήμαρχο και το Δημοτικό Συμβούλιο του Κοντοφουρίου, καταγγέλλονται οι κάτοικοι του Γκαλλιτσιανού, οι οποίοι μαζί με εκείνους της Αμεντολέα ζητούν απόσχιση από το Δήμο, διότι «δεν μπορούν πλέον να ανεχθούν έναν ανήθικο και ισχυρογνώμονα λαό, όπως είναι εκείνος του Κοντοφουρίου». Στο έγγραφο του Δήμου που απευθύνεται στον Νομάρχη της εποχής, τον *Intendente della Prima Calabria Ulteriore*, ο Δήμαρχος και το Δημοτικό Συμβούλιο αναφέρουν για τους κατοίκους του Γκαλλιτσιανού και της Αμεντολέα: «...και εκτός από όλ' αυτά, δεν γνωρίζουν καν την ελληνική γλώσσα, όντας χωριάτες, χρησιμοποιούν δε το παρεφθαρμένο ελληνικό ιδίωμα τους για να εκφράσουν με τρόπο άξεστο τις ιδέες τους και τις αντίστοιχες ανάγκες τους» (βλ. σχετικά Πετροπούλου 1994).

Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι η χρήση της γλώσσας από τη μια προκαλεί αισθήματα κοινωνικής κατωτερότητας και για τον λόγο αυτό οι γονείς αποτρέπουν τα παιδιά από την εκμάθησή της, από την άλλη όμως τη χρησιμοποιούν στα πλαίσια της οικογένειας ως μυστικό κώδικα επικοινωνίας, μεταδίδοντάς την, κατ' αυτό τον τρόπο, στις νεότερες γενιές. Η αντίφαση, που θα μπορούσε, ίσως, να διαγνωσθεί σε μια τέτοια γλωσσική συμπεριφορά, στην πραγματικότητα δεν υφίσταται. Τα πράγματα είναι σαφή. Με άλλα λόγια, είναι σαφής η σημασία που οι ίδιοι οι ομιλητές δίνουν στη γλώσσα τους. Αποτρέπουν τα παιδιά τους από το να μιλούν την ελληνική γλώσσα, φοβούμενοι ότι αυτά θα γίνουν αντικείμενο εμπαιγμού και υποτιμητικών χαρακτηρισμών, την ίδια στιγμή όμως τους την μεταδίδουν για να είναι σε θέση να καλύψουν μια άλλη κοινωνική ανάγκη: την «άμυνα» απέναντι στον άλλο (τον ιταλόφωνο, τον ξένο, τον Ελβετό, τον Γερμανό κ.λπ.), ίδιο των μικρών «κλειστών» κοινωνιών (και όχι μόνο). Είναι λοιπόν οι ανάγκες των ίδιων των ομιλητών που καθορίζουν τί θα μεταδώσουν, πώς θα το μεταδώσουν και γιατί θα το μεταδώσουν. Όπως πολύ εύστοχα υποστηρίζει ο γάλλος γλωσσολόγος Jean-Louis Calvet (2000), «οι γλώσσες ανήκουν στους ανθρώπους που τις μιλούν και συνεχώς αλλάζουν και προσαρμόζονται στις ανάγκες τους. Υπάρχουν για να υπηρετούν τους ανθρώπους και όχι το αντίθετο».

β. Εκπαίδευση

Ο ρόλος της εκπαίδευσης, επίσημης ή μη, είναι διττός για μια «μειονοτική» γλώσσα. Μπορεί να λειτουργήσει τόσο ως παράγοντας γλωσσικής παραγωγής όσο και ως παράγοντας προώθησης της μη γλωσσικής παραγωγής. Αυτό το τελευταίο παρατηρείται στις περιπτώσεις εκείνες που οι γονείς έχουν την πεποίθηση ότι η διδασκαλία της «μειονοτικής» γλώσσας είναι αντιπαραγωγική για την κοινωνική και οικονομική πρόοδο των παιδιών τους.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, οι ελληνόφωνοι της Καλαβρίας, καθώς και οι υπόλοιπες αυτόχθονες γλωσσικές ομάδες, διατήρησαν την ξεχωριστή γλωσσική ταυτότητά τους στη διάρκεια των αιώνων μέσω της προφορικής παράδοσης. Εύκολα, λοιπόν, αντιλαμβάνεται κανείς ότι η διδασκαλία μιας προφορικής γλώσσας αποτελεί, αφ' ευτής, ένα τεράστιο και δισεπίλυτο πρόβλημα, το οποίο αντιμετωπίζουν όλες αυτές οι γλωσσικές ομάδες. Παρά τις δυσκολίες όμως, ενώπιον της απειλής μιας οριστικής εξαφάνισής τους, εντείνονται όλοι και περισσότερο οι προσπάθειες για τη διδασκαλία τους, κυρίως τις τελευταίες δεκαετίες.

Στην Καλαβρία προσπάθειες τέτοιες έχουν γίνει πολλές, αρχής γενομένης από τα μέσα της δεκαετίας του '70. Αποσπασματικές στο σύνολό τους, οι προσπάθειες αυτές, ξεκίνησαν με πρωτοβουλίες πολιτιστικών συλλόγων, χωρίς όμως μέχρι σήμερα να έχουν φανεί συγκεκριμένα αποτελέσματα που να εγγυώνται τη

συνέχιση της γλώσσας και την επιβίωσή της στην Ενωμένη Ευρώπη. Βασικό κίνητρο παρακολούθησης των μαθημάτων αυτών αποτελούσε η εκάστοτε επικείμενη πραγματοποίηση ταξιδιών στην Ελλάδα. Δεδομένου, άλλωστε, του γεγονότος ότι η σχέση της συγκεκριμένης ομάδας με το κράτος και την οικονομική τάξη πραγμάτων κινείται γύρω από την κυρίαρχη γλώσσα (τα ιταλικά), εύκολα γίνεται κατανοητή η βαθιά ριζωμένη πεποίθηση των γονιών ότι η εκμάθηση των ελληνικών είναι αντιπαραγωγική για την κοινωνική και οικονομική πρόοδο των παιδιών τους. Υπάρχει όμως ένα πλαίσιο αγοράς εργασίας, εξαιρετικά περιορισμένο, σε καθαρά τοπικό επίπεδο, όπου η γλωσσική ομάδα μπορεί να αναπτύξει τη γλώσσα της με στόχο την κάλυψη ορισμένων θέσεων αγοράς εργασίας που σχετίζονται με δραστηριότητες συναφείς με την εκπαίδευση. Παραδείγματος χάρη, το Ινστιτούτο Ελληνόφωνων Σπουδών που εδρεύει στη Μπόβα Μαρίνα μπορεί να λειτουργήσει ως πόλος έλξης δασκάλων, ερευνητών κ.λπ. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο το γεγονός ότι η διαχείριση της γλωσσικής κληρονομιάς και της εκπαιδευτικής πολιτικής εδώ και πολλά χρόνια έχει περάσει στα χέρια ατόμων τα οποία ή δεν γνωρίζουν την τοπική γλώσσα ή γνωρίζουν την κοινή νεοελληνική.

Τα τελευταία χρόνια (από το 1994 και μετά) στο πρόβλημα διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας της Κάτω Ιταλίας φαίνεται να έχει δοθεί κάποια λύση με την αποστολή, μέσω του ελληνικού υπουργείου παιδείας, ελλήνων δασκάλων στις δύο ελληνόφωνες νησίδες της Καλαβρίας και της Απουλίας. Σχετικά με το θέμα αυτό οι αντιρρήσεις των ειδικών είναι γνωστές από παλιά, έστω και αν ποτέ δεν εισακούσθηκαν. Όταν από τις αρχές της δεκαετίας του '70 άρχισε να αποστέλλεται διδακτικό υλικό από την Ελλάδα, το οποίο κανείς δεν γνώριζε να διαβάζει και να χρησιμοποιεί, οι πιο έγκυροι γνώστες του θέματος, για την εποχή τους, Rohlfs (1976) και Καραναστάσης (χ.χ., 1984· επίσης Πετροπούλου 1999) είχαν εκφράσει σοβαρότατες αντιρρήσεις, επιμένοντας στη διδασκαλία της τοπικής διαλέκτου και όχι της ομιλούμενης στην Ελλάδα νέας ελληνικής.

Ήδη όμως τα ελληνικά της Κάτω Ιταλίας, καθώς και οι υπόλοιπες «μειονοτικές» γλώσσες του ιταλικού κράτους, εισήχθησαν στο σύστημα της επίσημης εκπαίδευσης με τον Νόμο 482/20 Δεκεμβρίου 1999 (βλ. Parlamento Italiano 1999), ο οποίος αναφέρεται στη λήψη νομοθετικών μέτρων σχετικά με την προστασία των «ιστορικών»^[4] γλωσσικών μειονότητων. Σύμφωνα με τον νόμο αυτό, στις περιοχές όπου υπάρχουν αυτόχθονες γλωσσικές μειονότητες^[5], εκτός από τα ιταλικά διδάσκεται και η μειονοτική γλώσσα, η οποία μπορεί να χρησιμοποιείται και σε άλλες εκπαιδευτικές δραστηριότητες. Τα αποτελέσματα του μέτρου αυτού θα φανούν τα επόμενα χρόνια.

γ. Κοινότητα

Η κοινότητα θα μπορούσε, κάτω από διαφορετικές συνθήκες, να παιξει καθοριστικό ρόλο στην εκμάθηση της γλώσσας. Από τη στιγμή όμως που οι ελληνόφωνες ομάδες δεν είναι πλέον ικανές να λειτουργήσουν ως κοινωνικές ομάδες, με την έννοια ότι δεν διαθέτουν πλέον τα χαρακτηριστικά της κοινοτικότητας που επιφέρουν τη συνοχή, η οποία βασίζεται στη συλλογική μνήμη και το κοινό συμφέρον, κάτι τέτοιο είναι ιδιαίτερα δύσκολο.

Η Καλαβρία αποτελεί μέρος των πλέον υποβαθμισμένων περιοχών της ευρωπαϊκής περιφέρειας και έχει γνωρίσει υψηλή μετανάστευση προς τις βιομηχανικές περιοχές της Ιταλίας και της υπόλοιπης Ευρώπης. Το βιοτικό επίπεδο είναι χαμηλό με κατά κεφαλήν εισόδημα από τα χαμηλότερα στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η υποβαθμισμένη οικονομία, πέραν της μείωσης του πληθυσμού, δημιουργεί και αισθήματα χαμηλής αυτοεκτίμησης. Έτσι, οδηγούμαστε σε μια κατάσταση όπου οι νεότεροι εγκαταλείπουν τη γλώσσα και την περιφέρεια, και όσοι παραμένουν πίσω λειτουργούν ως απομονωμένοι θύλακες της γλωσσικής ομάδας. Ως εκ τούτου, ο συνδυασμός μικρού μεγέθους και περιθωριακής κατάστασης δεν προμηνύει καλό μέλλον για τις ομάδες αυτές.

Ένας άλλος αρνητικός παράγοντας για τις προοπτικές επιβίωσης της κατωϊταλικής είναι το γεγονός ότι οι

δύο ελληνόφωνες νησίδες της Καλαβρίας και της Απουλίας δεν λειτουργούν σε ομοιόμορφη γεωγραφική βάση. Δεν λειτουργούν και δεν λειτουργησαν ποτέ ως μία ενιαία γλωσσική ομάδα. Μέσω των γλωσσολόγων έμαθαν η μία για την ύπαρξη της άλλης, στα μέσα της δεκαετίας του '70, και ιδρύθηκε η Unione dei Greci dell' Italia Meridionale (Ενωση των Ελλήνων της Νότιας Ιταλίας) βραχείας διαρκειας. Αξίζει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι και με τη στήριξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τα τελευταία χρόνια εκδηλώνεται ζωηρό ενδιαφέρον και στις δύο περιοχές για τη διδασκαλία της ελληνικής διαλέκτου στο σχολείο, τη συλλογή γλωσσικού υλικού, την προβολή της μέσω του τουρισμού και γενικά την αναβίωση και τη διαφύλαξη της. Γίνονται δηλαδή προσπάθειες για την αύξηση του κοινωνικού γοήτρου της.

ΑΝΤΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΟΣ

Από τα όσα έως τώρα ειπώθηκαν, η βασική διαπίστωση που συνάγεται είναι ότι η επιβίωση των ελληνόφωνων κοινοτήτων ως γλωσσικών ομάδων κάθε άλλο παρά ευοίωνη διαγράφεται. Αξίζει όμως να επισημανθεί ότι για να διατηρηθεί μια μειονοτική γλώσσα «θα πρέπει να ενισχυθεί το γλωσσικό αίσθημα στην οικογένεια και στην ίδια την κοινότητα, να αναπτυχθεί σωστά η πολιτιστική της αναπαραγωγή, να ενισχυθεί η εκπαίδευση και το κύρος της, να προβληθεί η αξία της και να πρωθηθεί η χρήση της από τα μέσα ενημέρωσης». υψηλοί στόχοι μιας συνεπούς γλωσσικής πολιτικής για τη διαφύλαξη των μειονοτικών γλωσσών που αποτελούν μέρος του πολιτιστικού μας πλούτου» (Προφίλη ό.π.). Από τη στιγμή, λοιπόν, που η γλωσσική ποικιλότητα αποτελεί ουσιώδες στοιχείο της ευρωπαϊκής κληρονομιάς, εξίσου σημαντικό εκείνο της βιοποικιλότητας [6], ας εντείνουμε τις προσπάθειες μας, παρά τις όποιες δυσκολίες, ώστε η ποικιλότητα αυτή, το γλωσσικό ψηφιδωτό της Ευρώπης να αναδειχθεί και να διατηρηθεί, ζωντανό. Άλλωστε, αποτελεί κοινή διαπίστωση των λαών της Ευρώπης ότι το μέλλον της θα εξαρτηθεί από την επιτυχία ή μη ενός διαπολιτισμικού διαλόγου μεταξύ των διαφορετικών λαών, γλωσσών και πολιτισμών που την συναποτελούν, την «παλιά» και τη «νέα».

Βιβλιογραφικές αναφορές

1. Calvet, J.-L. 2000. Οι χρήστες διαλέγονται. *Courrier της Unesco* 6:35-36.
2. Ευρωμωσαϊκό. 1996. *Παραγωγή και αναπαραγωγή των μειονοτικών γλωσσικών ομάδων στην Ευρωπαϊκή Ένωση*. Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Επίσημων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.
3. ΚΑΡΑΝΑΣΤΑΣΗΣ, Α. 1984. *Ιστορικόν λεξικόν των ελληνικών ιδιωμάτων της Κάτω Ιταλίας*. 1ος τόμ. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
4. ---. χ.χ. Βιβλιοκρίσια του *Ο ελληνισμός στην Κάτω Ιταλία από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα* του Ανζέλ Μεριανού. Αθηνά ΟΕ:438-446.
5. Κατσογιάννου, Μ. 1999. Το ιδίωμα της Καλαβρίας. Στο *Διαλεκτικοί θύλακοι της ελληνικής γλώσσας*, επιμ. Α.-Φ. Χριστίδης (σε συνεργασία με τη Μ. Αραποπούλου και τη Γ. Γιαννουλοπούλου), 39-45. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ & ΚΕΓ.
6. Martino, P. 1977. L'isola greca della Aspromonte. Aspetti sociolinguistici. Στο *I dialetti e le lingue delle minoranze di fronte all' italiano* (Atti dell' XI Congresso Internazionale di studi, Cagliari, 27-30 Maggio), 305-341. Ρώμη: Bulzoni.
7. Μιλχόσιλερ, Π. 1994. Να σώσουμε τη Βαβέλ. *Courrier της Unesco* 4:10-15.
8. Μπαμπινιώτης, Γ. 1998. *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
9. Nelde, P. H. 1999. Πολυγλωσσία και μικρές γλώσσες - μειονότητες στη μελλοντική Ευρώπη. Στο «Ισχυρές» και «ασθενείς» γλώσσες στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού» (Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 1997) επιμ. Α.-Φ. Χριστίδης, 1ος τομ. 232-240. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
10. Parlamento Italiano. 1999. Legge 15 Dicembre 1990, n.482, «Norme in materia di tutela delle minoranze linguistiche storiche». *Gazzetta Ufficiale* 297, 20 Δεκεμβρίου 1999.
11. Πετροπούλου, Χ. 1992. Lingua e dialetto nella Grecia calabrese: aspetti linguistici e culturali. *Archivio Storico per la Calabria e la Lucania*, 153-172. Επίσης στο *Languages of the Mediterranean* (Πρακτικά

συνεδρίου, Μάλτα 26-29 Σεπτεμβρίου 1991), The Institute of Linguistics, University of Malta 1993, 189-199. Επίσης στα ελληνικά με τίτλο «Γλώσσα και διάλεκτος στην ελληνόφωνη περιοχή της Καλαβρίας: όψεις γλωσσικές και πολιτισμικές», *Γλώσσα* 35 (1995), 32-51.

12. --- 1994. Τα ελληνικά της Καλαβρίας μεταξύ περιθωριοποίησης και επανεκτίμησης: προβλήματα και προοπτικές. *Εθνολογία* 3:189-214.

13. --- 1999. Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στην Καλαβρία: μια κριτική προσέγγιση. *Εικαστική Παιδεία* 15:24-31.

14. Προφίλη Ό. 1999. Η ελληνική στη νότια Ιταλία. Στο *Διαλεκτικοί θύλακοι της ελληνικής γλώσσας*, επιμ. Α.-Φ. Χριστίδης (σε συνεργασία με τη Μ. Αραποπούλου και τη Γ. Γιαννουλοπούλου), 31-37. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ & ΚΕΓ.

15. Rohlf, G. 1976. Συνέντευξη στην ελληνόφωνη εφημερίδα *Zoi ce Glossa*, Ιούλιος.

16. Skutnabb-Kangas, T. 1999. Γλωσσική φθορά, γλωσσικός θάνατος, γλωσσική δολοφονία: διαφορετικά γεγονότα ή διαφορετικές ιδεολογίες;. Στο «Ισχυρές» και «ασθενείς» γλώσσες στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού» (Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 1997) επιμ. Α.-Φ. Χριστίδης, 1ος τομ., 74-90. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.

¹ Σχετικά με το αν τα ελληνικά της Καλαβρίας πρέπει να θεωρούνται «γλώσσα» ή «διάλεκτος», η απάντηση που έχει δοθεί είναι ότι, επί της ουσίας, το δίλημμα αυτό δεν υφίσταται. Οι διάλεκτοι μιας κρατικής γλώσσας στα όρια ενός κράτους μπορούν να θεωρηθούν γλώσσα σε ένα άλλο κράτος (βλ. **Ευρωμωσαϊκό** 1996, 16). Με άλλα λόγια, στην Ελλάδα τα ελληνικά της Κάτω Ιταλίας κατατάσσονται στις νεοελληνικές διαλέκτους, αποτελούν την κατωϊταλική διάλεκτο, μαζί με τις υπόλοιπες (τσακωνική, ποντιακή, καππαδοκική, κυπριακή, κρητική), αφού παρουσιάζουν έντονες αποκλίσεις από την κοινή γλώσσα σε όλα τα επίπεδα (προφορά, γραμματικο-συντακτική δομή, λεξιλόγιο) και σε βαθμό που οι ομιλητές της διαλέκτου να μην είναι εύκολα κατανοητοί από τους ομιλητές της κοινής γλώσσας (βλ. Μπαμπινιώτης 1998, 492 στο λήμμα «διάλεκτος». Στην Ιταλία, όπου η κοινή γλώσσα (επίσημη) είναι τα ιταλικά, δεν μπορούμε να χαρακτηρίσουμε ως διάλεκτο τα ελληνικά που ομιλούνται στις δύο ελληνόφωνες νησίδες της Καλαβρίας και της Απουλίας, αλλά ως γλώσσα.

² Σχετικά με τις περιστάσεις χρήσης των ελληνικών και τη χρήση τους ως μυστικού κώδικα επικοινωνίας βλ. Πετροπούλου 1992.

³ Όλες αυτές οι διακρίσεις μεταξύ «εθνικών», «επίσημων», «περιφερειακών», «λιγότερο διαδεδομένων», «απειλουμένων» κλπ. γλωσσών δεν αποτελούν παρά κοινωνικά κατασκευάσματα και δεν ενέχουν κανενός είδους αρνητικές αποχρώσεις. Η χρήση τους περιορίζεται σε επίπεδο ταξινόμησης και μόνο. Βλ. σχετικά **Ευρωμωσαϊκό** ό.π., 16. Επίσης Nelle 1999, 1ος τόμ., 232-240. Ο Nelle (ό.π., 234) θεωρεί, έστω και με κάποιες επιφυλάξεις, ότι ο όρος αυτόχθονες γλώσσες αποδίδει καλύτερα, έναντι των υπόλοιπων, την πραγματικότητα των γλωσσών αυτών.

⁴ Με τον όρο *ιστορικών* ο νομοθέτης θέλει να διακρίνει τις αυτόχθονες γλωσσικές ομάδες από εκείνες των οικονομικών μεταναστών που εγκαθίστανται στις χώρες της Ευρωμένης Ευρώπης φαινόμενο της τελευταίας, κυρίως, δεκαετίας.

⁵ Οι γλώσσες αυτές είναι διάσπαρτες σε πολλά σημεία της ιταλικής επικράτειας. Σε περιοχές του Abruzzo, Molise, Basilicata, Καμπανίας, Απουλίας, Καλαβρίας και Σικελίας υπάρχουν Αλβανόφωνοι. Στα χωριά Acquaviva, Colecroce, Mentemitro, San Felice Κροάτες. Στη Valle d' Aosta, Torino, Foggia Γαλλο-προβηγκιανοί. Στην Udine, Pordenone, Gorizia Φριουλάνοι. Στο Bolzano, Trento, Belluno Λαντίνοι. Σε μερικές περιοχές του Piemonte, καθώς και στην Guardia Piemontese της Καλαβρίας Προβηγκιανοί. Στη Σαρδηνία Σάρδοι, στην Τεργέστη και σε ορισμένες περιοχές της Gorizia και της Udine (στα σύνορα με την πρώην Γιουγκοσλαβία) Σλοβένοι και στις περιοχές Alto Adige, Piemonte, Trentino, Veneto, Friuli-Venezia Giulia Γερμανοί

---

⁶ Για τη σχέση βιοποικιλότητας και γλωσσικής ποικιλότητας βλ. Skutnabb-Kangas 1999. Επίσης, Μιλχόισλερ 1994.